

Demokrácia vagy Infokrácia?

Mindannyian érezzük a digitális fordulat hatását a hétköznapi életünkre. a Észleljük a likeok uralmát, tapasztaljuk a fake news, a dezinformáció következményeit, ahogyan a demokrácia válságjeleit is az arcunkba tolja a világ. De vajon a demokráciák válsága szoros összefüggésben van-e a digitalizációval? Ezt állítja a nemzetközileg ismert sztárfilozófus Byung-Chul Han, aki egyenesen a demokrácia helyét elfoglaló Infokráciáról beszél. Hogyan értelmezhetőek ezek az aggályok? Valóban a digitális fordulatot találjuk, ha a demokrácia válságjelenségeinek okát keressük? Olay Csaba egyetemi tanárral, az MTA doktorával, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Filozófiai Intézetének igazgatójával keressük a válaszokat.

Ki dönt, az érvelő emberek vagy az adatok? Vége a kommunikatív racionalitásnak?

Olay Csaba szerint az összefüggés korántsem ilyen direkt. Hiszen például a „like” egy könnyed tetszésnyilvánítás, ami még nem jelenti, hogy az illető veszi a fáradságot, és elmegy szavazni. Természetesen lehet, hogy szavazat lesz belőle, de nem valószínű, hogy valakinek a politikai szimpátiája ilyen tetszésnyilvánításokon keresztül formálódna. A másik oldalt érdemes megnézni: politikai orientáció abból lesz, ha valaki tájékozódik. Ha a választópolgár csak Facebook-, Instagram- vagy TikTok-oldalakon mozog, akkor lehet, hogy ez alapján választ, de ezzel csak a tájékozatlan választó ősi alakját eleveníti fel.

Az előző évtizedekben Jürgen Habermas nyilvánosság felfogása volt a main stream, ami a nyilvános viták során megszülető, s ezáltal igazolt észszerűség gondolatán alapult, amit ő kommunikatív racionalitásnak, kommunikatív cselekvésnek nevezett. Az volt a törekvése, hogy egy mindenki számára hozzáférhető folyamatban, nyilvános megbeszélés, diskurzus, beszélgetés vitafolyamatában alakítsuk ki a megoldásainkat. Habermas úgy gondolta, hogy egy tágan értett nyilvánosság lenne az, amiben a polgároknak politikai megbeszélést, deliberációt, megfontolást kellene folytatniuk. Ez a nyilvánosságban zajló vita valamifajta kontroll funkciót gyakorolna a gazdaság rendszerére és a politikai hatalom rendszerére. Mindez tulajdonképpen már Habermas esetében is nehéz kérdés volt, mert ő abból az optimista feltevésből indult ki, hogy ez a tágan értett nyilvánosság – amibe ő beleértette az újságokat és az elektronikus médiumokat – alkalmas egy nagyjából egységes vélemény reprezentálására. Ezzel a koncepcióval nyilvánvalóan probléma volt, hogy ilyen

egységes álláspont nem alakulhatott ki, hiszen a nyilvánosság fragmentált, ha tetszik a mai divatos kifejezéssel: az emberek a véleménybuborékokban mozognak. Ennek természetesen van technológiai összetevője, hiszen 50 évvel ezelőtt a sajtótermékek olvasásával nem volt annyira könnyű véleménybuborékokba bekerülni. Ma ez lényegesen könnyebben megy, mert a mai információs robbanás eleve nehezzé teszi a tájékozódást. A digitális technológia által megteremtődött teljesen új helyzetben hozzáférhetővé válnak hatalmas adatmennyiségek, és egyesek szerint ez lehetővé tesz újfajta, nem az emberi mérlegelésen és megvitatáson, hanem valamilyen kiszámíthatóságon alapuló döntéseket, ami a dataisták szerint magasabb szintű észszerűséget jelent. A dataisták úgy vélik, a big data segítségével intelligensebb, sőt racionálisabb döntéseket hozhatunk, és ezért a digitális racionalitás a kommunikatív racionalitás fölött áll.

Olay Csaba szerint fontos ellenérv, hogy nem minden kérdésben lehet adatoktól megoldásokat várni. Semmilyen mesterséges intelligencia nem tesz fel magától kérdéseket. A mi legfontosabb társadalmi kérdéseink a világ, az élet, a saját életünk értelmére vonatkozó értékelő kérdések, ahol hasonló értelmezések és értékelések mentén döntéseket kell hozni. Ezek a kérdések nem kalkulálhatóak, nem kiszámíthatóak számszerű viszonyokra hivatkozással. Gondoljunk csak olyan alapkérdésekre, hogy mi a világ, mi az ember, mi a szép, mi a jó? Ezek a kérdések értelmüket tekintve egyszerűen meg sem közelíthetőek valamilyen számszerűsítés révén. A felvilágosodás bizonyos szerzőinek volt az álma, hogy természettudományos módon minden megközelíthető, az egész világról matematikai leírást lehet adni. Nyilvánvaló azonban, hogy ez nem minden területen működik.

A digitális világ ugyanakkor befolyásolni képes a különböző politikai döntéseket vagy folyamatokat, és ebben tudományos közmegegyezés látszik... Ezek szerint a digitális fordulat közvetlenül nem ad magyarázatot a demokrácia válságjelenségeire?

A mesterséges intelligencia soha nem kérdez magától valamit, az MI, a mesterséges intelligencia magától nem akar semmit, „prompt” -okat, tehát valamifajta ösztönzéseket, valamifajta kérdésirányokat kell adnunk neki. Ez azt jelenti, hogy semmilyen MI és semmilyen Big Data nem segít nekünk, ha azt

kellene eldöntenünk, hogy például most építsünk-e egy tizedik Duna-hidat, vagy használjanak-e Németországban atomenergiát, vagy sem. Ezekben a kérdésekben badarság azt mondani, hogy az MI majd segít. Ha a Chat GPT-be beütjük, hogy „Érvelj amellett, hogy Németországnak miért elengedhetetlen az atomenergia!”, akkor pillanatok alatt négy oldalt fog kiadni, és ugyanennyit fog kiadni a másik álláspontra is. Ez voltaképpen a német polgárok olyan politikai döntése, amiben a mesterséges intelligencia nem tud segíteni. A Big Data esetében nagy adatmennyiséget kell gyorsan feldolgozni, valós időben és erősen változó adatokkal. Az, hogy az atomenergiával éljünk-e, vagy sem, nem ilyen típusú kérdés.

A demokráciával vannak bajok, de nem innen jön a legnagyobb veszély. Egy Big Data elemzés arra tud választ adni, hogy mondjuk egy nagyváros közlekedési rendszerét milyen irányba kellene optimalizálni. De egy hadszíntéren például borzasztóan hasznos, hogyha valós időben kapunk az ellenség hadjárműveinek, a harcászati járműveinek a mozgásáról információt, mert az azonnali döntéshez az nem segít, ha csak holnap lesz információm. A demokratikus működésnek vannak problémái, melyek a jelenlegi mediális viszonyokkal függenek össze, de ez nem az utóbbi húsz év fejleménye. Ami a politikai működést és a demokratikus működést befolyásolja, az szerintem nem az, hogy megjelent a szociális médiumok sokasága, hanem az, hogy egyre kevesebben veszik a fáradságot, és egyre kevesebben vannak, akinek megfelelő felkészültségük van ahhoz, hogy komplex módon tájékozódjanak a politikai vitákat illetően. A mai témáink nagyon komplex megközelítést igényelnének. A megvitatás fogalmára épülő demokráciának pont az a lényege, hogy ne a pillanatnyi hangulat hevében döntsünk, hanem fontoljuk meg, beszéljük át, és értelmesen, tárgyilagosan döntsünk. A demokrácia válságához valóban hozzáköthető a mediokrácia jelensége. A mediokrácia lényege, hogy az önálló tájékozódásra egyre kevesebben képesek, és az emberek a média segítségével egyre inkább előre megrágott, ha tetszik, egy világnézethez vagy egy társadalmi helyzethez igazított nézeteket fogyasztanak. Részben erre vezethető vissza az identitáspolitikák mai népszerűsége, másrészt viszont azt kell látnunk, hogy a 18. században a hagyományos, széles könyvkultúrához, szerkesztőségekhez, újságolvasáshoz kapcsolódott a demokratikus és liberális ideálok megfogalmazása. Ebben mi a fontos mozzanat? Az, hogy vannak beépített szűrők, amelyek az így elnyerhető információknak a hitelességét és szavahihetőségét valamennyire garantálják.

Ismerős kérdés, mi az, ami hihető?

Olay Csaba szerint a hagyományos 18-19. századi keretekben egy olyan könyv-, folyóirat- és újságkultúrában mozgunk, ahol a szereplők felelősek az általuk szállított információkért. Ez a 20. században elkezd felbomlani, ezt a tömegdemokráciák korának is szokás nevezni, és ekkor drámai technológiai változás történik. A szociális médiumok megjelenése valóban fontos fejlemény, ahol már semmilyen szűrő nincsen, minden felkerülhet és kikerülhet a világhálóra, eltűnik a felelősség. Emellett érdemes ezt a bizalmatlanság aspektust egy kicsit az európai szellem önértelmezése felől nézni. A görög filozófiában is a folyamatos kételkedéssel találkozunk, és már Homérosznál is Odüsszeusz kételyét látjuk, vajon igaz-e, hogy ő az apám... Descartes-nál erős és radikális a kételkedési eljárás, de az, hogy gondoljuk végig, hihető-e, ha lehet, győződjünk meg róla, ez a kritikus átgondolás az európai szellemhez, a filozófiához és a tudományhoz tartozik. Európában ezért a felülvizsgálati igényt természetesnek tarthatjuk, ami a felvilágosodásban teljesedik ki. Ott jelenik meg a fénymetaforika, vagyis a megvilágítás, átvilágítás, és ez mindig a dolgoknak az ész fényénél történő átvizsgálása.

A „fake news” vagy a „post truth”, tehát az álhírek és az igazság utáni világ problémájának leírásánál egy pillanatra visszakanyarodnék a tömegdemokrácia jelenségéhez. Találónak gondolom azt az amerikai újságírótól származó bonmot-t, ami úgy hangzik, hogy amit öt percen belül nem lehet megmagyarázni az amerikai átlagpolgárnak, az nem létezik. Ez pedig nem egy borzasztóan komplex szint. Mindez egyszerűen azt jelenti, hogy ahol többségi döntéshozási elvek irányadóak, és ahol népszerűségi mutatók meghatározóak, ott ez jelenti a szűrőt, ami azzal jár, hogy bizonyos komplexitású dolgokat nehéz szélesebb körben érthetővé tenni.

**A leegyszerűsített információk, amelyekben csak bizonyos karakterszámú üzenetet lehet küldeni, mert csak néhány percig fenntartható a figyelem?
Ebben sincs felelőssége a digitalizációnak?**

Ezzel nem vagyunk drámaian más helyzetben, mint akkor, amikor a 20. század során számos országban akár funkcionális analfabéták szavazójogot kaptak. A demokráciakritika, vagy az egyenlőség elvének megkérdőjelezése nélkül pusztán azt érdemes ismerni az egészen nyomasztó adatokat arról, hogy a mai napig a fejlett európai kontinensen mekkora a funkcionális analfabéták aránya. Tehát ha azt mondjuk, hogy a politikai döntéshozatal egy közös, vitán

alapuló mérlegelés, deliberáció, akkor ez a probléma nem most kezdődött el. Az az igazság, hogy most vagyunk abban az időszakban, amikor megpróbáljuk a digitalizáció mindenoldalú következményeit felmérni, és ennek természetesen vannak politikai következményei is, és vannak kulturális dimenziói is. Han szerint például egyenesen digitális börtönben élünk, amit mi hoztunk létre saját magunk számára. Szerinte az információs társadalom paradoxona, hogy az emberek az információ foglyai, tehát tulajdonképpen magunkat bilincseljük meg, miközben információkat hozunk létre, és ebben a börtönben elveszítjük cselekvőképességünket. Az európai kultúrkritikának Rousseau óta létezik ez a fajta toposza, hogy az emberek szabadnak születtek, de láncokat vesznek magukra, és még észre sem veszik.

Ezzel együtt nem könnyű megmondani, hogy voltaképpen mi is lenne ez a digitális börtön. Vajon az, ha influenzszerek hatására teljesen belepörgünk a fogyasztói választások voltaképpen érdektelen sorozatába? Ez elég nyilvánvalóan üres élethez vezet. De miért ne lehetne ezt észrevenni és tudatosítani? Miért ne lehetne azt mondani, hogy a feladat az, hogy valami értelmet keressék és találjanak az életben? Platón barlang hasonlatában valóban le vagyunk kötözve. A digitális barlangban nem vagyunk lekötözve, van cselekvési lehetőségünk. Ne becsüljük le az emberi kapcsolatok, a társas kapcsolatok szerepét, és az olyan tevékenységeket, amelyek a cselekvő számára lényegi értelmességgel bírnak. Mint amilyen például a hivatásunk.

A hivatást, ahogy azokat a tevékenységeket, amelyeket önmagáért végzünk, még akkor is, ha ezek fáradtságot okoznak, értelemadó forrásnak érezzük.

Akkor miért ilyen erős a techguruk befolyásoló szerepe az Egyesült Államokban, és így közvetve nálunk is?

Olay Csaba úgy véli, hogy az amerikai helyzet bonyolult, mert Amerika egy kényes kurzusváltási pillanatban van, és ez nem Donald Trump műve, ez már Barack Obamától, '12-től elkezdődik, amikortól Amerika elfordul az atlanti térségtől. Ezt Barack Obama bejelentette, aki ugyan sokkal rokonszenvesebb, úriemberebb figura, mint Donald Trump, de attól kezdve Amerika világosan megfogalmazza, hogy nincs gazdasági ereje és kedve ahhoz, hogy az európai biztonsági számlát állja. Az egyszerűség kedvéért fogalmaztam ilyen keményen, és azt látjuk is, hogy az elmúlt 3-4 hét tulajdonképpen Európa számára is teljesen új helyzetet teremtett.

Az, hogy a demokrácia miért van válságban, milyen válságjelenséget mutat az éppen az előbb említett okok miatt sem csak ezeknek az új technológiáknak a megjelenésével függ össze. A kulcsprobléma már azelőtt létezett, hogy az új technológiák megjelentek. Az volt a fő kérdés, hogy hogyan vesszük rá az állampolgárt, hogy ne csak az önérdekével, a gazdasági racionalitásával törődjék, hanem a közösség ügyeivel is. Ez a probléma, a 19. század első harmadától létezik. Benjamin Constant híres előadása a régiek és a modernek szabadságáról azt állítja, hogy a modernek szabadsága abban áll, hogy a képviselők intézzék helyettem az ország ügyeit, én, mint állampolgár pedig csinálom a bizniszt. Voltaképpen jóval az új technológiák létezése előtt megjelent az önérdekű gazdasági tevékenység és a közösség érdekét szolgáló részvételi, politikai tevékenység közötti feszültség. Az általam előbb talán kicsit kritikusra fogalmazott tömegdemokráciák megjelenésével ez a probléma éleződik ki.

A technológiai újítások, tehát a social media ennek egy további fokozódása. Ahogyan a manipulációs kísérletek sem újak, bár új eszközzel történnek, de ugyanarról van szó, a demokrácia kezdeteitől fogva erős befolyásolási kísérleteket láthatunk. Nyilván, amikor tömegessé válnak, virálisan terjednek a célzott hirdetések vagy olvasnivalók, akkor rafináltabb, veszélyesebb a manipuláció eszköze, de ha valakit tényleg érdekel, hogy ne csak azokat a véleményeket ismerje, amelyekkel ő eleve egyetért, akkor lehetőség van egy, esetleg önkínzó, tájékozódási feladat végrehajtására, azaz, hogy az ember megnézi, meghallgatja, mit ír a kormánypárti sajtó, az ellenzéki sajtó, és mindezt különböző árnyaltabb forrásokban is ellenőrizheti.

Ha valaki egy TikTok-kampány kapcsán hajlandó egy teljesen ismeretlen elnökre szavazni – Romániában tulajdonképpen ez történt –, azzal az illetővel valószínűleg egyéb gondok is vannak. Kétségtelen, hogy hatékonyabban el lehet őt érni az új technológia nyújtotta befolyásolási eszközökkel. Ráadásul Amerika most olyan pozíció felé megy, amikor már nem óhajt a szabad világ védelmezőjeként fellépni. Trumpnak van egy személyes harca azzal, amit ő woke-nak, liberális kultúrának, politikai korrektségnek nevez és így tovább. A kérdés az, hogy ezeknek a kérdéseknek az alapproblémái vajon a választói ösztömege nézve tekinthetők-e tényleg jelentős problémáknak, mert egyszerűen nekik nem az a problémájuk, hogy bizonyos differenciált jogokkal mi lesz, hanem az a gondjuk, hogy a munkahelyükkel mi lesz. Trump és Elon

Musk ellenszenves személyiségvonásai mellett ezeket sem árt végig gondolni. Ezek a demokrácia belső működési válságai.

De vannak külső kihívások is, ezt akár nevezhetjük autokrata kihívásnak is a demokráciával szemben. Ezek azok a rezsimek, ahol egyfajta bábjátékként eljátszva létezik demokrácia, de európai vagy euroatlanti értelemben demokráciáról nyilvánvalóan nincs szó. Nem világos, hogy Amerika hogyan és merre fog fordulni ezekben a kérdésekben, de ott nagyon erős hagyományai vannak a fékek és ellensúlyok rendszerének, ezzel együtt nem egyértelmű, hogy milyen lesz a viszony ehhez a fajta autokratikus demokrácia kihíváshoz.

Van bármi, ami bevilágítja ezt a sötét képet?

Olay Csaba úgy látja, hogy sokan vállalnak a saját sikerekre orientált élet mellett – vagy abba beépítve – közösségi feladatokat. Sokan gondolják ezeket értelmes tevékenységeknek. Amúgy az egész habermasi modell mögött ott van Hannah Arendt azon felfogása a politikáról, hogy a politikai ügyeket megvitatás, azaz nem erőszak révén döntjük el. Hannah Arendt a spontán képződő tanácsokban, lokális ügyintéző, tenni akaró körökben lát iránymutató modellt. Más kérdés, hogy ezek mindig rövid életűek voltak, valószínűleg csak a lokalitás irányából lehet elindulni. A közért tenni akaró, nagyjából egymás látótávolságában élő polgárok valahogy elkezdenek együttműködni. Ez például lehet egy létező megoldás. Éppen az angol gyarmatokból kialakuló Amerikai Egyesült Államokban kezdetektől fogva a telepések elemi tapasztalata volt, hogy nekünk az van, amit mi megcsinálunk, amit mi összerakunk, és ez a minimális állam koncepcióval is összefér. Nekünk akkor lesz Philadelphiában operánk, ha a gazdag polgárokat meggyőzzük arról, hogy dobják össze az ehhez szükséges pénzt, akkor lesz polgárőrségünk, ha megszervezzük itt a szomszédságban, a kerületben. Tehát egy olyan fajta kezdeményező aktivitás, amelynek tényleg szöges ellentéte az európai centralizált állam és sok európai polgár, aki várja, hogy az állam oldjon meg mindent.